

Б. Гончар, д-р іст. наук,
Ю. Гончар, канд. іст. наук

ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ "ПОРЯДОК ДЕННИЙ" ДЛЯ НАТО: ТОЧКА ЗОРУ З. БЖЕЗИНСЬКОГО

Стаття присвячена аналізу поглядів та підходів З. Бжезинського щодо проблем та перспектив діяльності і ефективності НАТО в сучасній геополітичній ситуації.

The article is devoted to analysis of Z. Brzezinski's views and approaches to the problems and perspectives of NATO activity and efficiency in the modern geopolitical situation.

Святування в квітні 2009 р. 60-ї річниці створення Північноатлантичного союзу (НАТО) викликало значну кількість публікацій, аналітичних оглядів і доповідей. Головна увага в них приділялася подальшій долі цієї військово-політичної структури, яка є кісткою системи безпеки на європейському континенті. Багато політичних оглядачів, відстоюючи ідею реформування НАТО, вважають, що цей альянс знаходиться у стані глибокої кризи. Дехто розглядає НАТО як геостратегічну недоречність чи релікт холодної війни, висловлюється за його розпуск. Особливо негативно ставляться до НАТО та його реформування, зокрема, до розширення НАТО на Схід, російські політики й експерти.

Глибокий аналіз сучасних проблем НАТО зробив і відомий американський політолог, колишній політичний діяч Збігнев Бжезинський, який є визнаним фахівцем у оцінці діяльності НАТО [1]. В останній статті "Порядок денний для НАТО. Майбутня мережа глобальної безпеки", надрукованій в журналі "Форейн Афферс" за вересень 2009 р. З.Бжезинський висловлює оптимізм щодо майбутнього НАТО, його життєздатності та віру в його зростаючу роль у забезпеченні міжнародної безпеки. Адже НАТО, "залишаючись історично доречним", має надзвичайний потенціал. НАТО безсумнівно є найбільш могутнім військовим і політичним союзом світу. Його 28 членів є представниками двох найбільш продуктивних, технологічно розвинутих, економічно квітучих і політично демократичних регіонів – Європи та Північної Америки. 900 мільйонів населення його держав-учасників, що складає лише 13% населення світу, виробляє 45% світового валового продукту. НАТО, на думку Бжезинського, "буде не лише зберігати трансатлантичну політичну єдність; він буде відповідати новим і все більш нагальним питанням безпеки порядку денного для двадцять першого століття" [2, р.20]. Свідченням зростання ролі НАТО в "динаміці безпеки світу", вважає Бжезинський, є повернення Франції до інтегрованих військових структур НАТО. Франція вийшла з військових структур в умовах холодної війни (1965 р.), а повернулася в ХХІ ст., коли припинилося біполярне протистояння і з'явилися нові виклики міжнародній безпеці. "Саме дії Франції говорять голосніше слів" [2, р.2] – наголошує Бжезинський.

НАТО, як найважливіший елемент попередньої біполярної структури міжнародних відносин, виявився (після зникнення Варшавського договору та СРСР) більш життєздатним, аніж очікувалося. Незважаючи на періодичні сплески міжнародної напруженості після Другої світової війни, євроатлантична єдність країн-учасниць НАТО, зобов'язання США захищати Європу гарантували стабільність і безпеку цього континенту. "В уразливі десятиліття після Другої світової війни конфлікту вдалося уникнути значною мірою тому, що НАТО залишався єдиним." [2, р.5] – констатує Бжезинський.

В умовах постбіполярних міжнародних відносин роль НАТО перемилилася. Він став структурою стабілізації раптово нестійкої геополітичної ситуації в центральній та східній Європі. Адже в умовах стрімких змін у

цих регіонах, колишні радянські війська до 1994 р. знаходилися в країнах колишнього Варшавського договору. Хоч виведення цих військ було неминучим, невідомо, що до регіональної безпеки, проблеми кордонів, політичного розвитку країн радянського блоку створювали складну ситуацію в Європі. Створений Європейський Союз не міг забезпечити безпеку, лише Північноатлантичний союз міг заповнити своєрідний вакуум безпеки.

Пристосування НАТО до нових міжнародних реальностей супроводжувалося суперечливими тенденціями, що викликало певні кризові явища в цьому військово-політичному союзі. Так, реалізація програми "Партнерство заради миру", запропонованої в січні 1994 р. як широкомасштабної ініціативи в зміцненні стабільності і безпеки в Європі та початок процесу розширення НАТО на Схід стали засобами виживання і зміцнення Північноатлантичного союзу. "Коротко кажучи, збільшення НАТО суло історично вчасним і необхідним. До початку ХХІ ст. геополітичне співпадіння членства в НАТО та членства в ЄС однозначно свідчить, що Європа нарешті і безпечна і об'єднана" [2, р.9] – підкреслює Бжезинський. Але участь у 1999 р. збройних сил НАТО, зокрема бомбардувальної авіації США, у воєнній операції проти Югославії, з метою примусити керівництво Сербії погодитися на вироблений план із врегулювання проблеми Косова, викликало не лише осудження світовою громадськістю, але призвело до суперечностей в Північноатлантичному співтоваристві.

Після терористичних актів 11 вересня 2001 р. в США європейське співтовариство було одноставним у підтримці війни США з терористичними організаціями "Талібан" і "Аль-Каїда" в Афганістані. Про солідарність із США заявили НАТО і Європейський Союз. Союзники Сполучених Штатів в НАТО вперше в історії звернулися до 5-ї статті Північноатлантичного договору, яка проголошувала, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважається нападом на них усіх і кожен із союзників повинен "здійснювати такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили" [3, р. 540]. Західноєвропейські союзники погодилися надати військову допомогу США добровільно, без примусу з боку Вашингтона. Проте коли на другому році анти терористичної війни адміністрація Дж.Буша-мол. вирішила перенести центр ваги своїх зусиль проти Іраку, стали очевидними американсько-європейські суперечності в оцінці природи терористичної загрози і засобів боротьби з нею.

Після вторгнення американських військ в Ірак у березні 2003 р. (без схвалення операції ООН і більшістю членів НАТО) тенденція до розмежування між зовнішньополітичними інтересами США і частини європейських партнерів в НАТО різко посилюється. Іракська війна спровокувала найсерйознішу кризу в історії трансатлантичних відносин після закінчення холодної війни. Глибокі розходження виникли не так через сам факт війни США з режимом Гусейна, як тому, що європейці не сприймають право США на превентивну війну проти

потенційних загроз, не погоджуються з односторонніми діями США на міжнародній арені. "Поеднання розумілого унілатерелізму (односторонності – автори) Вашингтона в Іраку і його демагогічної ісламофобської риторики ослабили єдність НАТО і сфокусувало зросло мусульманське обурення проти Сполучених Штатів і Заходу в цілому," [2, р.12] – визнає Бжезінський.

Саме суперечливість тенденцій розвитку НАТО, а також "сучасні й вірогідно майбутні дилеми безпеки" ставлять перед керівництвом цього союзу завдання сформулювати нові концептуальні засади для його діяльності. Нова стратегічна концепція НАТО, як її бачить Бжезінський, мусить мати справу з чотирма основними проблемами: по-перше, "як досягти політично сприятливого завершення втягнення НАТО у взаємопов'язані афганський та пакистанський конфлікти"; по-друге, "як осучаснити значення і зобов'язання "колективної безпеки", як її розуміє стаття 5 союзного договору"; по-третє, "як залучити Росію до тісних і взаємовигідних відносин з Європою та ширшою північноатлантичною спільнотою"; по-четверте, "як відповісти на нові глобальні дилеми безпеки" [2, р.3].

В правлячих колах НАТО наростає занепокоєння тим, що виснажлива для США війна в Іраку не привела до стабілізації обстановки в цій країні, а коаліційна війна проти терористичних угруповань у Афганістані не лише не досягла успіху, але й поширилася на Пакистан, на території якого знаходяться бази "Аль-Каїди". Неспроможність успішного завершення воєнної операції проти талібів у Афганістані підірває довіру до НАТО, до його спроможності здійснювати ефективну боротьбу проти міжнародного тероризму. Аналізуючи ситуацію в Афганістані, З.Бжезінський висловлює занепокоєність тим, що деякі члени НАТО вважають марними військові зусилля в Афганістані та мають намір вивести свої військові контингенти з території цієї країни. Він робить висновок, що "вихід НАТО (із Афганістану – автори), навіть якщо формально не проголошений, буде розглядатися в усьому світі як репетиція попередньої радянської поразки в Афганістані. Це майже напевно спровокує болісні трансатлантичні взаємозвинувачення, підірве довіру до НАТО і дозволить екстремістам Талібану в Афганістані й Пакистані встановити контроль над більш ніж 200 мільйонами людей та ядерним арсеналом" [2, р.13].

Недаремно питання вибору лінії поведінки відносно конфліктів у Іраку та в Афганістані, в які втягнуті США, стали "вищим пріоритетом" для адміністрації США Барака Обами [4]. Адміністрація Обами зробила висновок про необхідність перегляду цілей США в Афганістані, зокрема прийшла до висновку, що стабільність Афганістану не може бути досягнута лише військовими засобами. Для досягнення перемоги над Талібаном необхідна комбінація військових засобів і тривалих міжнародних фінансових зусиль, з метою поліпшити добробут афганського народу та ефективності афганського уряду. З.Бжезінський повністю підтримує політику адміністрації Б.Обами, як намагається в боротьбі проти Талібану використати також політичну і військову підтримку Пакистану. Одночасно його аналіз геополітичної ситуації в цьому регіоні свідчить про надзвичайну складність дієвого вирішення проблеми Афганістану для США.

Справа в тому, що для частини військових Пакистану кращим вибором був би контрольований талібами Пакистан, який домінував би над контрольованим талібами Афганістаном, аніж світський Пакистан, затиснутий ворожою Індією і Афганістаном, який (в свою чергу) здійснює геополітичний флірт з Індією, щоб бути незалежним від Пакистану.

Враховуючи суперництво Китаю з Індією і його ставку на стійкий Пакистан, залучення Китаю до геополітичного діалогу про довготермінову безпеку Пакистану буде корисним, щоб розрадити Пакистан відносно Афганістану й Індії. Індія, незважаючи на взаємний антагонізм з Пакистаном, також зацікавлена, щоб її західний сусід не спровокував регіональний переворот.

Одночасно Іран, який вороже ставиться до Талібану може відігравати конструктивну роль в стабілізації західного регіону Афганістану. Бжезінський у цьому зв'язку робить висновок: "серйозні зусилля НАТО в залученні Китаю, Індії та Ірану в стратегічний діалог з тим як найкраще уникнути регіонального вибуху є своєчасними. Без такого діалогу перша кампанія НАТО на основі 5-ї статті буде болісно тривалою, деструктивно суперечливою, і, потенційно, навіть фатальною для альянсу" [2, р.14].

Розглядаючи проблему колективної безпеки членів НАТО Бжезінський вважає за необхідне переглянути статтю 5 договору НАТО. Зокрема його не влаштовує те, що стаття передбачає у випадку необхідної взаємодопомоги між союзниками дії, "які вважаються необхідними". Таке формулювання дає кожному союзнику США "вибір здійснювати так багато або так мало (чи навіть нічого) як він вважає за потрібне" [2, р.15]. Посилаючись на можливість встановлення контролю талібами над Пакистаном, з його ядерним арсеналом, і наступною загрозою НАТО в Афганістані, Бжезінський ставить питання чи буде діяти положення статті 5 про те, що "збройний напад на одну або кількох із них [союзників НАТО] у Європі чи у Північній Америці"? [3, р. 540]. Але і в Європі, відзначає аналітик, вказана стаття може не працювати у випадку відмови деяких союзників "наприклад, Греції чи Італії" її виконувати. Тому, робить висновок американський політолог, "не тільки афганський виклик, але також значне зменшення військової присутності США в Європі, зросла кількість членів НАТО, а також зміни, що відбулися в контексті глобальної безпеки, вимагає нового погляду на цю ключову статтю" [2, р.15].

Не влаштовує Бжезінського і стаття 13 Північноатлантичного союзу, яка надає право будь-якому члену залишити НАТО після 20 років перебування в ньому. Це, на його думку, створює небезпеку можливого виходу будь-якого учасника з НАТО у момент крайньої необхідності для союзу.

В геостратегії НАТО важливе місце посідають проблеми відносин з Росією, яка "є не ворогом, але яка усе ще вороже дивиться на НАТО". "Ця ворожість, – стверджує Бжезінський, – швидко не зникне, особливо якщо прем'єр-міністр Росії Володимир Путін знову стане президентом у 2012 р." [2, р. 16]. Американський дослідник підкреслює, що в найближчому майбутньому членство Росії в НАТО неможливе; неможливе до тих пір поки вона не стане "дійсно постімперською". Проте, на його думку, дві стратегічні цілі повинні визначити мету НАТО у відносинах з Росією: "зміцнення безпеки в Європі за допомогою залучення Росії до тісних політичних і воєнних зв'язків з євроатлантичним співтовариством та включення Росії до більш широкої мережі глобальної безпеки, що опосередковано сприятиме зниженню загрози імперських амбіцій Росії." [2, р. 16].

Бжезінський розглядає країни, розташовані між Європейським Союзом і Росією, в так званій "сірій зоні", як об'єкт змагання ЄС і Росії. Він вважає, що "Східне партнерство", запропоноване Польщею і Швецією, може бути ефективним інструментом для сприяння тісним зв'язкам між ЄС та Вірменією, Азербайджаном, Білорусією, Грузією, Молдовою і Україною. Ця ініціатива, що включає надання фінансової й технологічної допомоги, пропонує університетське навчання і сприяє подорожам

на Захід, відповідає прагненням народів цих країн до тісних зв'язків з ЄС. Росія зі свого боку буде намагатися зберегти й посилити свій вплив на ці країни. Змагання між ЄС та Росією буде вигідним не тільки країнам "сірої зони", але й культивуватиме розвиток і поглиблення співпраці Росії з ЄС.

В статті підкреслюється необхідність бути обережним, щоб ненавмисно не посилити "імперську ностальгію" Росії відносно України й Грузії. Адже підкорення обох країн є ключовим зовнішньополітичним завданням Росії. Бжезинський пропонує дотримуватися "обережного збалансованого курсу", що передбачає збереження можливостей для членства обох країн в НАТО (хоч і не в найближчі часи) і одночасно продовжувати розширення співробітництва з Росією і країнами Співдружності незалежних держав (СНД). На доповнення до Ради НАТО – Росія, НАТО вже має Індивідуальний план партнерських дій з 4 членами СНД, а з 11 членами СНД НАТО співпрацює через Партнерство заради миру і Євроатлантичну раду партнерства. Але, як відомо, будь-які дії ЄС і США на пострадянському просторі Москва сприймає як безпосередню загрозу своїй безпеці.

Центральною тезою відносин між НАТО і Росією, хоч про це Бжезинський не пише відверто, є фіксація статус-кво. Так, політолог пише, що Росія неодноразово натякала про можливість укладання договору, який передбачав би рівні відносини між НАТО і створеною під егідою Москва Організацією договору про колективну безпеку (ОДКБ), або Ташкентським договором. В ОДКБ входять Вірменія, Білорусія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан і Узбекистан. НАТО не погодився розглядати формальний пакт з ОДКБ, оскільки це, на думку Бжезинського створювало "політико-військову симетрію" між двома організаціями. Проте, у випадку укладання спільної угоди безпеки в Євразії, вважає аналітик, країни які не є ані членами НАТО, ані Ташкентського договору (практично країни "Східного партнерства"), зберігають право на приєднання до одного з цих військово-політичних блоків. "Договір НАТО-ОДКБ", в якому буде така умова, означатиме непряме зобов'язання Росії не чинити перешкоду можливому приєднанню України чи Грузії в обмін на фактичне підтвердження НАТО, що ні в якому випадку це членство не буде близьким" [2, р.18], – стверджує Бжезинський.

Аналізуючи питання членства України і Грузії в НАТО, політолог посилається на те, що більшість українського населення тепер не бажають членства в НАТО, а недавня війна між Грузією і Росією вимагає "охолоджувального періоду (який не повинен виключати можливості надання Грузії оборонних протитанкових і протиповітряних систем, щоб країна не залишалася спокусливо беззахисною)" [2, р.18]. В інтересах і Росії, і Заходу, щоб орієнтація України і Грузії визначалася через демократичний політичний процес, що поважає національний суверенітет і політичне прагнення даних народів. "Щось інше, – застерігає Бжезинський, – може спонукати серйозне руйнівне погіршення відносин Схід-Захід і зашкодити довготерміновому майбутньому Росії." [2, р.19].

Опосередковано вирішуючи спірні проблеми між НАТО і Росією, угода НАТО – ОДКБ, на думку аналітика, може також сприяти узгодженому просуванню НАТО у східному напрямі, до зростаючих азійських держав, які необхідно залучати до спільних договорів безпеки. Перш за все це стосується Шанхайської організації співробітництва (ШОС), яка була створена в 1996 р. в Шанхаї для врегулювання проблеми кордонів між Китаєм, Казахстаном, Киргизстаном, Росією і Узбекистаном. Діяльність ШОС направлена також на узгоджені дії щодо тероризму, сепаратизму, транзиту наркотиків. Афганістан, Індія, Іран, Монголія і Пакистан мають статус спостерігачів в ШОС. Туреччина, як член НАТО і країна, що має спеціальні інтереси в Центральній Азії, може, вважає Бжезинський, сприяти досягненню угоди між НАТО і ШОС, що може допомогти "співробітництву безпеки на трансрегіональній основі в одному із найбільш вибухових районів світу" [2, р.12].

Поступове розширення співробітництва, в свою чергу, може привести до наради НАТО-ШОС і таким чином опосередковано залучить Китай до співробітництва з НАТО. Бжезинський стверджує, що в умовах змін в розподілі глобальної сили і зрушення центру тяжіння на Схід, такі дії є своєчасними, "задовго до того, коли НАТО безпосередньо розгляне формальні зв'язки з кількома провідними східно-азійськими державами, особливо з Китаєм, Японією й Індією" [2, р.19]. Це, в свою чергу, може отримати форму спільних нарад, які зможуть сприяти більшій взаємодії, приготуватися до взаємних загрозливих випадків, сприяти реальному стратегічному співробітництву. Але, як визнає Бжезинський, буде нелегко залучити нових гравців до "необхідної" структури безпеки, і тому "потрібен час, терпіння і наполегливість".

Бжезинський, відстоюючи необхідність розширення активності НАТО для забезпечення безпеки в різних регіонах світу, одночасно застерігає проти перетворення НАТО в "глобальний союз демократій". Він поділяє точку зору канцлера Німеччини Ангели Меркель, яка в березні 2009 р. заявила: "Я не бачу глобального НАТО... Він може забезпечувати безпеку поза його зоною, але це не означає можливості мати членів в усьому світі" [2, р.20].

Глобальний НАТО, на думку Бжезинського, може підрвати американсько-європейські зв'язки, соціальну трансатлантичну ідентичність. А з іншого боку, жодна з зростаючих держав не виявить бажання бути учасником глобально розширеного НАТО.

Усе ж, робить висновок Бжезинський, НАТО має "досвід, інститути і засоби", щоб у майбутньому стати центром глобальної мережі різноманітних спільних угод безпеки.

1. див. наприклад: Z.Brzezinski. Living with a New Europe// The National Interest. – № 60. – Summer 2000.p.17-29; його ж. Living with Russia// The National Interest. – № 61.Fall 2000. – р.5-16; його ж. NATO: The dilemmas of expansion// The National Interest. – № 53. Fall 1998. p.13-17. та інші. 2. Z.Brzezinski. An Agenda for NATO. Toward a Global Security Web// Foreign Affairs. September/October 2009. –Vol.88, – N.5. – p.2 – 20. 3. НАТО.Довідник. – Київ, "Молодь" 1999; 4. Nomination hearing to be secretary of state Hillary Rodham Clinton – <http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/01/115196.htm>.